DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-12-88-25>

УДК 331.212.2/.25(477)

Калюга Є.В., Гайдученко Т.М.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ОЦІНКА ДІЄЗДАТНОСТІ СОЛІДАРНОГО РІВНЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті проведено аналіз стану солідарної системи пенсійного забезпечення – першого рівня пенсійної системи України. Визначено існуючі у країні фактори, що негативно впливають на дієздатність солідарної системи. З'ясовано, що у державі активно відбувається процес старіння населення та співвідношення пенсіонерів та працюючих становить фактично 1:1, що є критичною межею для функціонування солідарного рівня. Проаналізовано вплив досить високих рівнів тіньової зайнятості, безробіття та трудової міграції населення за кордон на рівень доходів Пенсійного фонду. Розглянуто види пенсій, що виплачуються Пенсійним фондом, та їх доцільність. З'ясовано розміри та рівень заміщення виплачуваних пенсій. Надано рекомендації задля вдосконалення функціонування та збереження дієздатності солідарного рівня пенсійної системи.

Ключові слова: солідарна система, негативні фактори, дієздатність, єдиний соціальний внесок, пенсії.

Kaliuha Yevheniya, Haiduchenko Tetiana

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF THE SOLIDARITY LEVEL OF THE PENSION SYSTEM OF UKRAINE

Summary. The pension system, whose function is to ensure the well-being of pensioners, is unable to fulfill its responsibilities due to the fact that of its three components, only the solidarity system is fully functioning (with the help of state budget subsidies). Non-state pension provision is not in demand, and the accumulative system has not yet been put into operation. Pensions paid by the solidarity system are quite low, especially compared to pension benefits from foreign countries. In order to maintain the capacity and improve the efficiency of the pension system, it is necessary to clarify the effects of factors affecting the state of the solidarity system and develop an appropriate strategy that will eliminate the negative factors or significantly reduce their effects. The article analyzes the state of the solidarity pension system – the first level of the pension system of Ukraine. The existing factors in the country that negatively affect the viability of the solidarity system have been identified. It was found that the state is actively aging and the ratio of total population to retirees is 3,7: 1, and the ratio of retirees to employees is actually 1: 1, which is a critical limit for the functioning of the solidarity level of the pension system of Ukraine. The amounts of the Pension Fund's own revenues, the amounts of the Pension Fund's own revenues from SSC payments and the amount of state budget subsidies, as well as their dynamics during 2017-2019 are determined. The influence of rather high levels of shadow employment, unemployment and labor migration abroad on the level of income of the Pension Fund is analyzed. The types of pensions paid by the Pension Fund and their expediency are considered. The size and level of replacement of paid pensions have been clarified. Recommendations are provided to improve the functioning and maintain the capacity of the solidarity level of the pension system. In particular, it is proposed to take measures that will significantly increase the Pension Fund's own revenues, as well as measures that will promote the development of the entire pension system and reduce the burden on the solidarity system.

Keywords: solidarity system, negative factors, legal capacity, single social contribution, pensions.

Постановка проблеми. Система пенсійного забезпечення є важливим як соціальним, так і економічним інститутом Держави, від її стану напругу залежить рівень життя значної частини українців, що є пенсіонерами.

На даний час трирівнева пенсійна система країни функціонує як дворівнева, при цьому, функціонуючі солідарна система та недержавне пенсійне забезпечення потребують значного вдосконалення у зв'язку з наявністю суттєвих недоліків, які призводять до нездатності даного соціально-економічного інституту справлятися з покладеними на нього обов'язками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над вирішенням проблем, що негативно впливають на функціонування як вітчизняної пенсійної системи у цілому, так і солідарного її рівня зокрема, працювали багато вітчизняних вчених, серед яких І.Л. Боднарчук, Т.В. Гільорме, Л.В. Єлісєєва, Є.В. Калюга, А.В. Леня, Л.М. Лояк, А.А. Машевська, Т.В. Мединська, В.С. Оверчук, Р.В. Пікус, Н.С. Примачук, О.М. Соломка, Н.І. Ценклер та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Напрацювання вчених та процеси реформування солідарної системи, зокрема Пенсійного фонду, не вирішують у повній мірі всіх проблем, які не дають можливості пенсійній системі України повноцінно функціонувати та потребують швидкого вирішення задля збереження дієздатності системи пенсійного забезпечення.

Мета статті. З'ясувати стан солідарної системи пенсійного забезпечення, визначити існування та вплив на неї можливих негативних факторів та надати рекомендації по її удосконаленню.

Виклад основного матеріалу. Станом на 01.07.2020 р. в Україні отримували пенсії у солідарній системі 11,24 млн. осіб (рис. 1).

Станом на 01.07.2019 р. чисельність пенсіонерів становила 11,35 млн. осіб. Тобто, протягом року кількість отримувачів пенсій зменшилась на 0,11 млн. осіб. Разом з тим, в країні спостерігається стійка негативна динаміка зменшення загальної чисельності населення.

Рис. 1. Динаміка чисельності пенсіонерів в Україні у 2019–2020 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними [10]

Рис. 2. Динаміка чисельності населення України у 2020 р.

Джерело: розроблено авторами за даними [9]

Станом на 01.01.2000 р. в Україні нараховувалось 49429,8 тис. осіб населення, а станом на 01.01.2020 р. – 41902,4 тис. осіб [9]. Протягом 20 років чисельність населення України зменшилась на 7527,4 тис. осіб. Дана тенденція спостерігається і протягом 2020 р. (рис. 2).

Отже, з 01.01.2020 р. по 01.09.2020 р. загальна кількість населення України зменшилась на 178,4 тис. осіб. Згідно даних рис. 1 та рис. 2, станом на 01.04.2020 р. співвідношення пенсіонерів та всього населення України становило 1:3,7. У той же час кількість зайнятого працездатного населення склала 15,7 млн. осіб [8]. Таким чином, відношення пенсіонерів до працюючих на кінець II кварталу 2020 р. становило 1:1,4. Враховуючи, що повноцінне функціонування окремо взятої солідарної системи є можливим лише при умові, що співвідношення пенсіонерів та працюючих громадян складатиме не менше, ніж 1:5 [7], проблема старіння населення в Україні визначає значний негативний вплив демографічного фактора на дієздатність I рівня пенсійної системи держави. Адже від кількості працюючого населення залежить величина основних надходжень Пенсійного фонду у вигляді частки від єдиного соціального внеску (надалі – ЄСВ).

У процесі реформування I рівня пенсійної системи були прийняті рішення про підвищення до 60 років віку виходу на пенсію для жінок [11], а також про поступове підвищення необхідного при виході на пенсію страхового стажу, який у 2020 р. становить від 17 до 27 років, а у 2028 р. має становити від 25 до 35 років, у залежності від віку виходу на пенсію [12]. Дані нововведення не у змозі у потрібному обсязі вирішити проблему необхідності збільшення надходжень до солідарної системи, яка фактично самостійно намагається справлятися з обов'язками всієї пенсійної системи, оскільки недержавне пенсійне забезпечення не користується популярністю та функціонує лише частково.

За період 2017–2019 рр. суми власних надходжень Пенсійного фонду зросли на 83817,5 млн. грн (рис. 3), або ж на 51,7%.

Протягом аналізованого періоду зросли також суми надходжень від сплати ЄСВ (на 83831,2 млн. грн, або ж на 53,6%). Проте, оскільки потреби у видатках солідарної системи також зросли [10], збільшились і суми дотацій з Державного бюджету, завдяки яким підтримується можливість дієздатності Пенсійного фонду. У 2019 р., порівняно з 2017 р., сума дотацій збільшилась на 40454,7 млн. грн (на 28,6%).

Рис. 3. Динаміка власних доходів Пенсійного фонду, доходів Пенсійного фонду від сплати ЄСВ та дотування Пенсійного фонду Державним бюджетом у 2017–2019 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними [10]

Розмір доходів від сплати ЄСВ є значно меншим від можливого у результаті існування неформальної (тіньової) зайнятості населення. Дане явище негативно впливає і на доходи зведеного бюджету у результаті ненадходження коштів у вигляді податків. Самі неформально зайняті громадяни втрачають необхідний для надання пенсії страховий стаж, право на соціальний захист, право на державні гарантії, а також право на гарантовану відпустку [10]. У 2017 р. 3,7 млн. осіб працювали неформально, у 2019 р. неформально зайнятими були 3,5 млн. осіб [8]. Відповідно, спостерігається зниження негативного показника, проте, враховуючи скорочення загальної чисельності населення, а також досить велику кількість неформально зайнятих громадян, дане явище потребує ретельної уваги зі сторони державних та місцевих органів влади.

За даними Державної податкової служби (надалі – ДПС), 30% населення непенсійного віку у 2019 р. не отримувало доходів, а, отже, податки та ЄСВ теж не виплачувались [2]. Для покращення дієздатності Пенсійного фонду вкрай необхідним є збільшення чисельності платників, на чому наголошує О. Любченко, глава ДПС [2].

Відсутність доходів у значної частини населення у віці 15-70 років свідчить про наявність, серед інших причин такої ситуації (серед цієї групи населення є інваліди, студенти та ін., певна частина населення працевлаштована неофіційно, т.д.), безробітного населення.

За період 2010-2019 рр. спостерігається зменшення чисельності безробітного населення на 297,3 тис. осіб (рис. 4).

Проте, таке зменшення частково пояснюється скороченням чисельності всього населення країни, крім того, кількість безробітних лишається досить великою, тим більше, що на кінець I кварталу 2020 р. кількість безробітного населення зросла до 1548,6 тис. осіб, а на кінець II кварталу 2020 р. чисельність безробітних у країні становила вже 1630,1 тис. осіб, тобто відбулося збільшення даного показника, порівняно з підсумком 2019 р., на 143,2 тис. осіб, або ж на 9,6% [9]. Основною причиною такого негативного зрушення є економічна криза, зумовлена пандемією коронавірусу.

У результаті підвищення безробіття серед населення зменшується і так недостатня наповненість державного бюджету, у якого, крім інших необхід-

Рис. 4. Динаміка чисельності безробітного населення в Україні у 2010–2019 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними [9]

Рис. 5. Чисельність міждержавних мігрантів за країнами народження у 2019 р.

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

них для життєдіяльності країни видатків, з'явилися великі суми видатків на боротьбу з пандемією; також відбувається скорочення надходжень від ЄСВ.

Ще одним фактором зменшення надходжень до Пенсійного фонду є трудова міграція працездатного населення України за кордон. За даними дослідження Німецької консультативної групи, у 2012 р. за кордоном були працевлаштовані 1182 тис. осіб, а у 2017 р. – 1303 тис. осіб [5]. Отримані дані є нижньою межею, адже оцінено було середньорічну кількість працівників-мігрантів, без врахування міграції на тимчасові (чи сезонні) роботи. Згідно дослідження, 75% трудових міждержавних мігрантів працевлаштовуються у країнах ЄС, крім того, більшість мігрантів: є особами до 35 років, є чоловіками, є жителями сільської місцевості [5].

У 2019 р. за кордон на постійне місце проживання вибуло 10907 осіб, натомість прибуло 2546 осіб (рис. 5).

Порівнюючи міграційні процеси в Україні та в інших країнах, потрібно відзначити, що чисельність мігрантів в Україні є значно вищою, ніж у будь-якій взятій окремо країні [8], та співставна з їх чисельністю у групах країн. Причому

Україна є країною, у якій еміграційні процеси переважають, чисельність емігрантів з країни переважає їх чисельність у всіх разом взятих країнах (Європи, Америки, Азії чи Африки).

Отже, трудова міграція населення України за кордон також негативно впливає на суму, отримувану Пенсійним фондом у вигляді надходжень від сплати ЄСВ.

Пенсійний фонд має забезпечувати виплати пенсій за рахунок власних надходжень, але навіть з допомогою дотацій [4] розмір пенсії більшості пенсіонерів є дуже низьким. В Україні протягом 1990-2020 рр. рівень заміщення, тобто відношення пенсії до заробітної плати, значно знизився (від 59% до 29%) [3], і це при тому, що в Україні досить низьким є рівень заробітної плати більшості працівників.

Станом на 01.01.2020 р. пенсії за віком отримували 8534,6 тис. осіб (75,3% від загальної кількості пенсіонерів) [10]. Середній розмір пенсії пенсіонерів за віком станом на 01.01.2020 р. становив 3064,77 грн (рис. 6).

Пенсіонери по інвалідності, у зв'язку з втраченою годувальника, за вислугу років, а також ті, що отримують соціальні пенсії, отримували пен-

Рис. 6. Середній розмір пенсій за їх видами, станом на 01.01.2020 р.

Джерело: розроблено авторами за даними [10]

сії дещо нижчі, ніж пенсіонери за віком. Більшими були пенсії військовослужбовців. І значно вищими були (і є) пенсії суддів – 45874,27 грн станом на 01.01.2020 р. Виплати пенсій суддям мають забезпечуватися за рахунок коштів державного бюджету, проте, у солідарній системі пенсії виплачуються за рахунок власних коштів Пенсійного фонду, а додаткове цільове фінансування Пенсійного фонду державним бюджетом є дотаціями. Суми пенсій суддям є надто великими у порівнянні з сумами, що виплачуються іншим категоріям пенсіонерів, крім того, рівень заміщення пенсій суддям становить 50% проти 29% у інших пенсіонерів. У 2015 р. розмір пенсій суддям був зменшений, натомість були збільшені заробітні плати, що давало можливість певну частку заробітної плати відкладати на накопичення майбутньої пенсії (за допомогою недержавного пенсійного забезпечення). Проте, звернення суддів до Конституційного Суду щодо неконституційності рішення про зменшення розміру пенсій завершилось поверненням спеціальних пенсій, які є фактично неприйнятними для солідарної системи [1].

Функціонування солідарної системи має ґрунтуватись на справедливості [1], тим більше, що до 2019 р. на розмір доходу, що перевищував 15 мінімальних зарплат, ЄСВ не нараховувався [6], а, отже, і страховий внесок з ЄСВ до Пенсійного фонду у повному обсязі із заробітної плати суддів не надходив.

Витрати солідарної системи за рахунок зниження спеціальних пенсій значно зменшаться, а певні категорії громадян можуть отримувати додаткові пенсії за допомогою недержавного пенсійного забезпечення (або ж накопичувальної системи, при її введенні).

Висновки і пропозиції. Солідарна система пенсійного забезпечення потребує уваги зі сторони державних органів влади та вчених задля подальшої можливості функціонування, адже не-

сприятливі фактори зумовлюють значні ризики, що негативно впливають на дієздатність цього важливого соціального інституту. Фактично всі можливі фактори впливу на солідарний рівень у країні є негативними, що доводить проведення дослідження. Це при тому, що це єдиний рівень трирівневої пенсійної системи, що намагається функціонувати повноцінно та заміщує собою фактично всю систему пенсійного забезпечення (що з 2004 р. потребує вирішення).

В Україні стрімко збільшується чисельність пенсіонерів по відношенню до працюючих осіб (що на даний час становить фактично 1:1); фіксується значний рівень тіньової зайнятості, безробіття, трудової міграції населення за кордон. Крім того, значні неузгодженості існують у самій солідарній системі. Це стосується, насамперед, існування спеціальних пенсій. Для виправлення існуючої ситуації необхідні дієві заходи. Зокрема, для зміцнення солідарної системи необхідно:

- напрацювати ряд заходів для посилення боротьби з тіньовою зайнятістю, що дозволить збільшити власні доходи Пенсійного фонду у вигляді частки від ЄСВ;

- забезпечити розробку стратегії посиленого економічного розвитку підприємств, що допоможе створити нові робочі місця та підвищити суми заробітної плати задля зменшення трудової міграції населення за кордон та працевлаштування безробітних осіб;

- відмінити існуючі спеціальні пенсії;

- запровадити обов'язкові додаткові відрахування із заробітних плат (або за рахунок підприємств) до системи недержавного пенсійного забезпечення (або до накопичувальної системи, при її введенні в дію).

Запропоновані заходи допоможуть значно покращити функціонування вітчизняної системи пенсійного забезпечення, збережуть її дієздатність та сприятимуть забезпеченню благополуччя пенсіонерів.

Список літератури:

1. В «Службі народу» пропонують відмовитися від спецпенсій для суддів і прокурорів. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/478326/v-sluzhi-narodu-proponuyut-vidmovytsya-vid-spetspensij-dlya-suddiv-i-prokuroriv> (дата звернення: 25.10.2020).
2. Близько 5,6 млн. українців відсутні на «податковій» карті – глава ДПІС. URL: <https://ua-news.liga.net/economics/news/blizko-56-mln-ukrainsiv-vidsutni-na-podatkoviy-karti-glava-dpis> (дата звернення: 28.10.2020).
3. Задля зменшення трудової міграції. URL: <http://www.golos.com.ua/article/328790> (дата звернення: 29.10.2020).
4. Гайдученко Т.М. Солідарна система: проблемні аспекти та перспективи реформування. Проблеми та перспективи сучасного розвитку фінансів, обліку та банківської діяльності : матеріали III Міжнародн. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю кафедри міжнародних фінансів, обліку та оподаткування (Дніпро, 23 березня 2020 р.). Дніпро : ун-т ім. Альфреда Нобеля, 2020. С. 26–28.
5. Кінця краю не видно: трудова міграція з України може сповільнитися, проте, швидше за все, триватиме. URL: <https://voxukraine.org/uk/kintsya-krayu-ne-vidno-trudova-migratsiya-z-ukrayini-mozhe-spovilnititsya-prote-shvidshe-za-vse-trivatime/> (дата звернення: 01.11.2020).
6. Машевська А.А. Особливості нарахування єдиного соціального внеску. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 39–2. С. 103–106.
7. Одарченко К. П'ятирівнева пенсійна система для забезпечення гідних пенсій. URL: <https://nizhyn.in.ua/ruatirivneva-pensijna-sistema-dlya-zabezpechennya-gidnix-pensij.html> (дата звернення: 02.11.2020).
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 05.11.2020).
9. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk> (дата звернення: 05.11.2020).
10. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/> (дата звернення: 05.11.2020).
11. Пенсії для жінок у 2020: необхідний вік і стаж – Uteka. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-pensii-dlya-zhenshin-v-2020-neobxodimyj-vozrast-i-stazh> (дата звернення: 22.10.2020).
12. Пенсійна реформа: нові вимоги до стажу і формула розрахунку. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-pensionnaya-reforma-novye-trebovaniya-k-stazhu-i-formula-rascheta> (дата звернення: 20.10.2020).

References:

1. V «Sluzi narodu» proponuiut vidmovytsia vid spetspensii dlia suddiv i prokuroriv [The People's Service offers to abandon special pensions for judges and prosecutors]. Available at: <https://news.finance.ua/ua/news/-/478326/v-sluzi-narodu-proponuyut-vidmovytsia-vid-spetspensij-dlya-suddiv-i-prokuroriv> (accessed 25 October 2020).
2. Blyzko 5,6 mln. ukraintsiv vidsutni na «podatkovi» karti – hlava DPS [About 5.6 million Ukrainians are not on the "tax" card – the head of the State Tax Service]. Available at: <https://ua-news.liga.net/economics/news/blizko-56-mln-ukraintsiv-vidsutni-na-podatkoviy-karti-glava-dps> (accessed 28 October 2020).
3. Zадля zmeshennia trudovoi mihratsii [To reduce labor migration]. Available at: <http://www.golos.com.ua/article/328790> (accessed 29 October 2020).
4. Haiduchenko T.M. (2020) Solidarna systema: problemni aspekty ta perspektyvy reformuvannia [Solidarity system: problematic aspects and prospects of reform]. *Problemy ta perspektyvy suchasnoho rozvytku finansiv, obliku ta bankivskoi diialnosti (Ukraine, Dnipro, March 23, 2020)*. Dnipro: Univ. Alfred Nobel, pp. 26–28.
5. Kintsia kraiu ne vydno: trudova mihratsiia z Ukrainy mozhe spovilnytsia, prote, shvydshe za vse, tryvatyme [The end of the region is not in sight: labor migration from Ukraine may slow down, but is likely to continue]. Available at: <https://voxukraine.org/uk/kintsia-kray-u-ne-vidno-trudova-migratsiya-z-ukrayini-mozhe-spovilnitsia-prote-shvidshe-za-vse-trivatime/> (accessed 1 November 2020).
6. Mashevska A.A. (2019) Osoblyvosti narakhuvannia yedynoho sotsialnoho vnesku [Features of accrual of the single social contribution]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 39–2, pp. 103–106.
7. Odarchenko K. Piatyryivneva pensiina systema dlia zabezpechennia hidnykh pensii [Five-level pension system to provide decent pensions]. Available at: <https://nizhyn.in.ua/pyatirivneva-pensijna-sistema-dlya-zabezpechennya-gidnix-pensij.html> (accessed 2 November 2020).
8. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 5 November 2020).
9. Ofitsiyni sait Ministerstva finansiv Ukrainy [Official site of the Ministry of Finance of Ukraine]. Available at: <https://www.mof.gov.ua/uk> (accessed 5 November 2020).
10. Ofitsiyni sait Pensiinoho fondu Ukrainy [Official site of the Pension Fund of Ukraine]. Available at: <https://www.pfu.gov.ua/> (accessed 5 November 2020).
11. Pensii dlia zhinok u 2020: neobkhidnyi vik i stazh – Uteka [Pensions for women in 2020: the required age and seniority – Uteka]. Available at: <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-pensii-dlya-zhenshin-v-2020-neobxodimyj-vozrast-i-stazh> (accessed 22 October 2020).
12. Pensiina reforma: novi vymohy do stazhu i formula rozrakhunku [Pension reform: new requirements for seniority and calculation formula]. Available at: <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-pensionnaya-reforma-novye-trebovaniya-k-stazhu-i-formula-rascheta> (accessed 20 October 2020).